

دار الفنون

۱۲۶۸ هجری قمری

نگاهی تازه به تاریخچه ماسه دار الفنون

گنجینه و مرکز اسناد و کتابخانه‌های آموزش و پرورش

محوطه حیاط: در وسط حیاط، حوضی سنگی دیده می‌شود که احتمالاً همان حوض بزرگ اولیه نیست. ظاهراً در ساخت و ساز دوم مدرسه در سال ۱۳۰۸ شمسی حیاط کوچک شده است و فضای وسط آن را به هشت مثلث تقسیم کرده‌اند که حاصل اتصال قطرهای میانی و جانبی مستطیل وسط حیاط است. در حد فاصل این هشت مثلث راهروهای آجری در نظر گرفته‌اند که همه آن‌ها به نقطه مرکزی حیاط، یعنی حوض آب، منتهی می‌شوند درختان بلند این باغچه‌ها با طراوت و شادابانند و به نظر می‌رسد از جمله درختان اولیه‌ای باشند که بعد از ساخت دارالفنون کاشته شده‌اند. ضمناً مساحت حیاط مدرسه ۵۵۹۴/۱۰/۵ (پنج هزار و پانصد و نود و چهار متر و ده سانتی متر و ۵ میلی متر) است.

در باب ورودار

درهای دارالفنون به طرف خیابان «باب همایون» باز می‌شدند در سال ۱۲۹۲ قمری در ورودی بنا به شمال شرقی مدرسه رو به خیابان ناصرخسرو منتقل گردید. این دروازه به شیوه معماری سنتی دارای اتاق زنجیرهای بلندی است. در دو سوی درگاه دو ستون استوانه‌ای نقره‌ای رنگ، طاق این دروازه را نگه داشته است. درست بالای در دولتگه‌ای، کلمه «دارالفنون» با خطی خوش بر پیشانی در ورودی به چشم علاقه‌مندان به هنر و معنی، خوش می‌نشیند. در کنار آن، تاریخ «۱۳۶۸ قمری» بر کاشی نوشته شده است. همچنین در بالای در کوچک (سمت ناصرخسرو) بر کاشی‌های آبی فیروزه‌ای خوش رنگ این نوشته دیده می‌شود: «توانا بود هر دانا بود، وزارت معارف - صحیه مدارس».

نما: نمای بیرونی دارالفنون از داخل حیاط، آجری ساده با تزیینات مقرنسی در بالای دیوارهاست. علاوه بر این تزیین مختصر آجری، در قاب‌های کاشی فیروزه‌ای که در قسمت زیر مقرنس‌کاری‌ها تعبیه شده‌اند، شعرها و جمله‌های حکمت آمیز از گویندگان ایرانی را با رنگ سفید نوشته‌اند. در وسط دو ضلع شمالی و جنوبی مدرسه، دو درگاه فریته وجود دارد. درگاه شمالی راه دسترسی فضای مدرسه به زمین پشت ساختمان مخابرات و درگاه جنوبی راه دسترسی به دو سالن نمایش و غذاخوری است. در زیر طاق این دو درگاه تزیینات کاشی کاری مختصری دیده می‌شود. بالای درگاه شمالی، اتاق شاه نشین قرار دارد که پنجره آن در قسمت بالایی درگاه رو به فضای سبز و دل‌انگیز حیاط باز می‌شود. قاب‌های کاشی بالای این دو درگاه

بزرگ‌ترین قاب‌های کاشی کاری در تمام صحن ساختمان هستند که با دو آیه قرآن مزین شده‌اند. بر قاب درگاه شمالی بخشی از آیه نهم سوره زمر را نوشته‌اند: «آیا آنان که می‌دانند با آن‌ها که نمی‌دانند مساوی‌اند؟» و بر قاب بالای درگاه جنوبی بخشی از آیه دویست و شصت و نهم سوره بقره نوشته شده است: «و هر کس را که خدا دانش و حکمت دهد، به او خیر فراوان رسیده است».

در ابتدا و انتهای هر دو ضلع شرقی و غربی چهار بیت از شعرهای حکیمانه «فردوسی» بر کاشی نقش بسته است. علاوه بر این، در پیشانی هر کلاس، در قابی مستطیل شکل از کاشی‌های فیروزه‌ای خوش‌رنگ با خط نستعلیق، عبارت یا مصرعی شعر از گویندگان نامی ایران دیده می‌شود.

مصرع‌هایی که بر پیشانی بین دو کلاس طبقه اول و دوم آمده است:

اشعاری که در پیشانی محوطه حیاط دارالفنون آمده است:

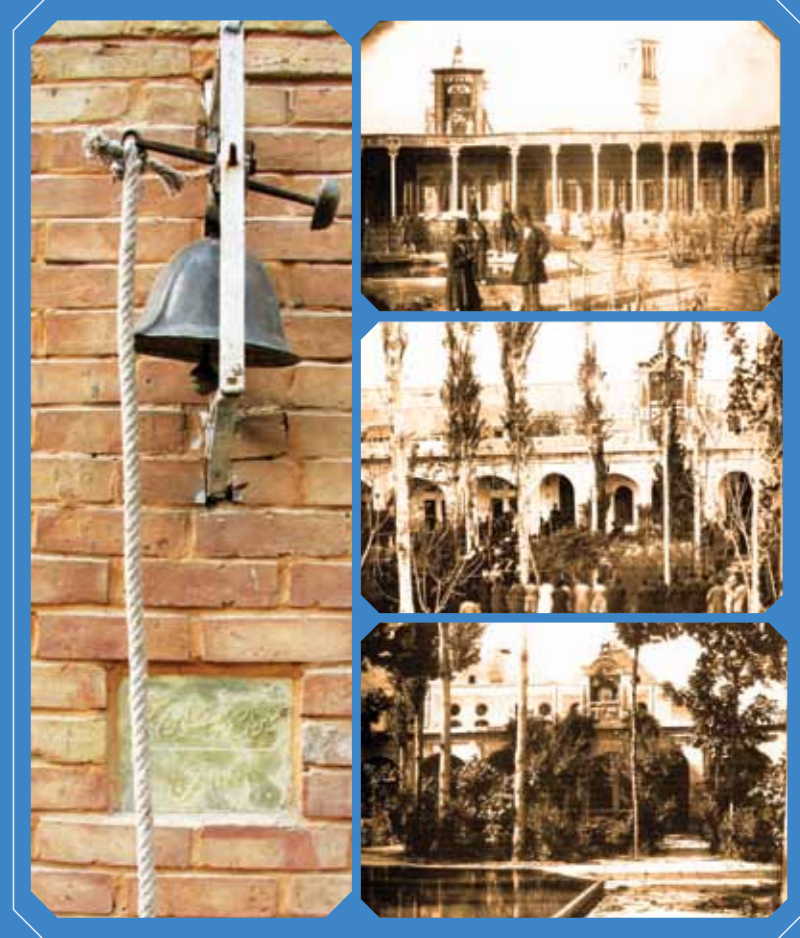
- ۱- عقل‌ها را عقل‌ها یاری دهند (مولوی)
- ۲- هر چیز که در جستن آتی، آتی (بابا افضل)
- ۳- بنی آدم اعضای یکدیگرند (سعدی)
- ۴- جهان را هم چون تن خویش دان (فردوسی)
- ۵- ستون خرد بر دباری بود (فردوسی)
- ۶- به فرهنگ باشد روان تندرست (فردوسی)
- ۷- ز گفتار و کردار برمگذران (فردوسی)
- ۸- فرزند خصال خویشتن باش (نظامی)
- ۹- از امروز کاری به فردا ممان (فردوسی)
- ۱۰- صبر و ظفر هر دو دوستان قدیم‌اند (حافظ)
- ۱۱- هنر نزد ایرانیان است و بس (فردوسی)
- ۱۲- از ایران جز آزاده هرگز نخاست (اسدی توسی)
- ۱۳- اول اندیشه وانگهی گفتار (سعدی)
- ۱۴- بال و پر مرغ جان‌ها همت است (عطار)
- ۱۵- علم و حکمت کمال انسان است (سنایی)
- ۱۶- مکن بد به کس گر خواهی به خویش (رودکی)
- ۱۷- کوشا باشید تا آبادان باشید (انوشیروان)
- ۱۸- همه چیز به خرد نیازمند است و خرد به آزمون (انوشیروان بابکان)

دار الفنون پسر از پیروان انقلاب اسلامی

مدرسه دارالفنون تا سال ۱۳۶۴ شمسی به فعالیت خود ادامه داد و پس از آن به عنوان مرکز تربیت معلم و مدتی به عنوان مرکز آموزش عالی ضمن خدمت فرهنگیان مورد بهره‌برداری قرار گرفت. سازمان میراث فرهنگی در تاریخ ۱۳۷۵/۶/۱۱ این بنا را با شماره ۱۷۴۸ به دلیل ویژگی‌های زیر در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رساند:

- ۱- قدمت تاریخی، ۲- به عنوان نماد و مظهری از پیشینه آموزش نوین در ایران، ۳- محل تحصیل بسیاری از شخصیت‌های برجسته علمی، فرهنگی، سیاسی و ... ۴- پیشینه معماری نوین و مدرن و بخشی از تاریخچه شهرسازی جدید ایران.

قابل ذکر است هم اکنون مدرسه دارالفنون زیر نظر سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش وزارت آموزش و پرورش با همکاری سازمان نوسازی و تجهیز مدارس کشور و سازمان میراث فرهنگی کشور در حال بازسازی و مرمت می‌باشد و ان‌شاءالله پس از اتمام عملیات عمرانی به عنوان «گنجینه و مرکز اسناد وزارت آموزش و پرورش» مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد.

شناسنامه مدرسه دارالفنون

- **عرصه**: مساحت ملک ۷۲۰۰ متر مربع
- **طراح ساختمان اولیه**: میرزا رضای مهندس، معمار: محمدتقی خان معمارباشی (سال ۱۲۲۹ ه.ش)
- **طراح ساختمان دوم**: نیکلای مارکوف، معمار روسی (سال ۱۳۰۸ ه.ش)
- **سبک معماری**: تهرانی (قاجار متأخر)
- **تزیینات**: آجر کاری، آینه کاری، گچ بری، کاشی کاری، تذهیب
- **ویژگی ساختاری**: دیوار حمل آجری
- **مصالح بکار رفته**: آجر، گچ، سنگ و چوب
- **عناوین نظام ارزشی مترتب بر اثر**: ارزش تاریخی، ارزش ساختاری، فرهنگی، کاربری
- **پوشش**: شیب‌داری
- **کاربری اثر**: آموزشی
- **مالکیت اثر**: دولتی، (در تملک وزارت آموزش و پرورش به شماره ۶۶۵۸۳۲ در سال ۱۳۱۲ می‌باشد)
- **موقعیت شهری**: شهر تهران، منطقه شهرداری: ۱۲، ناحیه شهرداری: ۲

- **مساحت حیاط**: ۵۵۹۴/۱۰/۵ (پنج هزار و پانصد و نود و چهار متر و ده سانتی متر و ۵ میلی متر مربع)
- **تعداد اتاق‌های ساختمان در ساخت مرحله اول**: ۵۰ اتاق (منقش مذهب)، در یک طبقه طول و عرض هر اتاق ۴ ذرع (۴ متر و ۱۶ سانتی متر)
- **تعداد کلاس ساختمان در ساخت مرحله دوم**: ۳۲ کلاس در ۲ طبقه (ضلع شرقی و غربی ۲۴ کلاس - ضلع شمالی ۸ کلاس)
- **سالن نمایش**: به ابعاد ۱۳×۲۷ متر مربع
- **سالن غذاخوری**: ۱۳×۱۹ متر مربع
- **مدرسه دارالفنون در تاریخ ۱۳۷۵/۷/۱۱ شمسی تحت شماره ۱۷۴۸ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید.**

تأسیس مدرسه دارالفنون

امیرکبیر در نامه‌ای به ناصرالدین شاه اهمیت تأسیس یک مؤسسه آموزشی به سبک اروپایی را در ایران شرح می‌دهد و می‌نویسد: «در امر مدرسه دقت زیاد لازم است. آدم خیلی معقول متشخص می‌خواهد که سررشته از هر چیز فرنگی و ایرانی داشته باشد.» در جنوب میدان توپخانه (امام خمینی) زمین پهناوری بود که سربازان در آن آموزش رزمی می‌دیدند امیرکبیر این زمین را که به کاخ‌های سلطنتی هم نزدیک بود، برای مدرسه مناسب دید و با موافقت ناصرالدین شاه، که در آن زمان جوانی بیست ساله بود، کار ساختمانی آن را در سال ۱۲۲۹ هـ. ش (۱۲۶۶ هـ. ق) آغاز کرد. نقشه این بنا را میرزا رضای مهندس باشی کشید. وی یکی از پنج محصلی بود که به دستور عباس میرزا ولیعهد به انگلیس رفته بود و در رشته مهندسی در ساختن قلعه و استحکامات نظامی تحصیل کرده بود. نقشه میرزا رضا متأثر از نقشه عمارت «سربازخانه»

ویلیج» انگلیس بود و محمدتقی معمار، جسد مادری کامران میرزا، پسر ناصرالدین شاه، مأمور ساختن آن شد. ساختمان شرقی دارالفنون تا اواخر سال ۱۲۳۰ هـ. ش (۱۲۶۷ هـ. ق) به اتمام رسید و مورد استفاده قرار گرفت. بقیه آن نیز تا اوایل ۱۲۳۲ هـ. ش (۱۲۶۹ هـ. ق) پایان یافت. در چهار طرف حیاط مدرسه پنجاه اتاق «منقش مذهب» هر کدام به طول و عرض چهار ذرع (هر ذرع معادل ۱/۰۴ متر) ساختند و در جلو آن‌ها ایوان‌های وسیع بنا کردند.

در ضلع جنوبی حیاط مدرسه، تالار تئاتر احداث شد. در وسط حیاط، حوض بزرگی بود و پیرامونش کرت‌هایی که در آن درختان میوه از قبیل زردآلو، توت، گوجه و شاتوت نشاندہ بودند.

شرح افتتاح دارالفنون در مجلد سوم «مرآت‌البلدان» چنین درج شده است:

«روز یکشنبه پنجم ربیع‌الاول ۱۲۶۸ قمری یکصد نفر از اولادان، شاهزادگان و امرا و رجال دولت، که برای تحصیل در مدرسه مبارکه دارالفنون منتخب شده بودند، به توسط میرزا محمدعلی خان وزیر دول خارجه شرف اندوز خاک پای مبارک شده بعد از آن به مدرسه مبارکه آمده به میمنت، شروع به تحصیل کردند و در این روز دارالفنون افتتاح یافت و حسب‌الرسوم، تشریفات معمول به عمل آمده.»

قابل ذکر است در روز افتتاح دارالفنون امیرکبیر در تبعید به سر می‌برد و سیزده روز بعد از آن نیز به شهادت رسید.

رشته‌های تحصیلی دایر در مدرسه: ۱- پیاده نظام ۲- سواره نظام، ۳- توپخانه، ۴- مهندسی، ۵- طب و جراحی، ۶- معدن شناسی، ۷- علوم طبیعی (مشمول بر فیزیک و شیمی) ۸- داروسازی.

معلمانی که برای تدریس از اتریش دعوت شده بودند: ۱- بارون کومنس، معلم پیاده نظام، اتریشی، ۲- چارنوتا، معلم علم معدن، ۳- آگوست کرزیر، معلم توپخانه، ۴- نمبرو، معلم سواره نظام، ۵- کوکاتی، معلم داروساز، ۶- دکتر پولاک، طب و جراحی ۷- زتی، ریاضیات و مهندسی

ساختار اجرایی مدرسه

- ۱- ساعات درس از آغاز تأسیس تا سال ۱۲۳۵ هـ. ش یکسره بود؛ به این ترتیب که از اول صبح اندکی پس از طلوع آفتاب شروع می‌شد و تا سه ساعت به غروب مانده ادامه می‌یافت.
- ۲- دوره کامل تحصیلی در دارالفنون هفت سال بود.
- ۳- ناهار دانش‌آموزان به رایگان از طرف دولت در تالار ناهار خوری دارالفنون داده می‌شد. پس از زنگ کلاس که مقرران با ظهیر بود، زنگی می‌زدند که دلالت بر خوردن داشت. هر دسته از دانش‌آموزان در اتاق مخصوص خود حاضر می‌شد. فزانش‌ها ناهار را از آشپزخانه مدرسه می‌آوردند و در هر اتاقی برای چهار نفر یک مجموعه ناهار می‌گذاشتند. این مجموعه شامل یک دوری چلو، یک بشقاب خورش، یک کاسه آبگوشت، یک بشقاب سبزی و پنیر، دو عدد نان سنگک و یک بشقاب برانی بود.
- ۴- تأمین لباس دانش‌آموزان بر عهده دولت بود و سالی دو دست لباس می‌دادند؛ یک دست ماهوت زمستانه و یک دست دمیت تابستانه.

- ۵- به دانش‌آموزان طبقات پایین و متوسط سالیانه دوازده تومان و از طبقات اعیان و شاهزادگان سالیانه چهل تومان کمک هزینه پرداخت می‌شد.
- ۶- استادان نیز در دارالفنون غذا صرف می‌کردند.
- ۷- تحصیلات در دو سال اول در هر رشته، مقدماتی محسوب می‌شد و شاگردان برای ادامه تحصیل در دوره عالی آماده می‌شدند.
- ۸- حقوق استادان و خدمه و دیگر مخارج دارالفنون از خزانه سلطنتی و قسمتی هم که مربوط به رشته نظام بود، از بودجه خزانه نظام تأمین می‌شد.
- ۹- مجموع درآمد مالیاتی ملایر (سالیانه ۲۴۰۰ تومان) عاید دارالفنون می‌شد.
- ۱۰- دارالفنون تا سال ۱۲۳۵ هـ. ش در تمام طول سال دایر ولی در روزهای جمعه و دوشنبه به کلی تعطیل بود. همچنین در ماه رمضان، ایام عزاداری و اعیاد ملی و مذهبی تعطیل می‌شد. تا سال ۱۲۴۴ شمسی علاوه بر اعیاد ملی و مذهبی و یا ایام سوگواری و جمع‌ها و ماه رمضان، دوشنبه‌ها نیز مدرسه دارالفنون تعطیل بود. اما در روزهای دیگر، شاگردان با تلاش قابل تحسینی تحصیل می‌کردند. در تابستان سال ۱۲۴۴ شمسی گرمای هوا چندان شدت یافت که تعلیم و تعلم بر استادان و شاگردان سخت شد. به ناچار قرار شد شاگردان و معلمان چهل روز از ایام تابستان را تعطیل کنند و به جای آن، دوشنبه‌ها به مدرسه بروند.
- ۱۱- از زبان‌های خارجی، زبان فرانسه، روسی و انگلیسی در مدرسه تدریس می‌شد. دانش‌آموزان در انتخاب یکی از این سه زبان یا هر سه آن‌ها آزاد بودند ولی آموزش زبان فرانسه بیشتر مورد توجه بود.
- ۱۲- شاگردان نماز ظهر را در مدرسه به جماعت و به پیش نمازی شیخ محمد صالح یا ملا محمد حسنی، معلم عربی و ادبیات فارسی، به جا می‌آوردند. نمازهای جماعت معمولاً در مسجدی که متعلق به دارالفنون بود، اقامه می‌شد.

تجدید بنای دارالفنون

وقتی عمر دارالفنون به ۸۰ سال رسید، فرسودگی ناشی از مرور زمان و نمود بودن کلاس‌ها موجب نارضایتی شاگردان و استادان شد. به‌گونه‌ای که در سال ۱۳۰۵ وقتی تدین، وزیر معارف، برای بازدید از دارالفنون بدان‌جا رفت، با خیل دانش‌آموزان معترض مواجه شد. در آن روز یکی از دانش‌آموزان به نام نصرت‌الله کاسمی که در سخن گفتن زبان آور بود و بعدها پزشک و شاعر و ادیب شد، به زیبایی مسائل و مشکلات مدرسه از جمله تاریخ و مرطوب بودن اتاق‌ها را مطرح کرد و وزیر هم قول مساعد داد که در این زمینه اقدامی کند ولی در زمان وزارت او هیچ‌گونه اتفاقی نیفتاد تا اینکه در سال ۱۳۰۸ شمسی در زمان وزارت اعتمادالدوله دستور تجدید بنای دارالفنون داده شد. نیکلای نیویچ مارکف، مهندس روسی که به تبعیت ایران درآمده بود، مأمور نقشه کشی بنا شد و عمارت جدید از سوم مهرماه ۱۳۱۳ شمسی مورد بهره برداری قرار گرفت. مراسم گشایش مدرسه توسط محمدعلی فروغی، نخست وزیر، در تالار جدید دارالفنون برگزار شد.

در آن زمان وزیر وقت علی اصغر حکمت بود. همچنین بنایی

برای «صحیة مدارس» در ضلع شرقی مدرسه دارالفنون احداث شد. این ساختمان در دو طبقه به مساحت ۵۰۰ متر مربع با مهندسی سمونیل سعید و معماری حاجی خان مصفاپی شیرازی در مدت شش ماه ساخته شد. صحیة مدارس در روز چهارشنبه ۲۲ بهمن ۱۳۱۴ شمسی با حضور هیئت وزیران و برخی نمایندگان مجلس گشایش یافت.

وضعیت کنونی مدرسه دارالفنون

ساختمان مدرسه در دو طبقه در زمینی مستطیل شکل بنا شده است. در رأس هر ۴ ضلع، ۴ پلکان مارپیچی طبقه پایین مدرسه را به طبقه بالا متصل می‌کنند. در حاشیه بیرونی پله‌ها نرده آهنی توری نصب شده است. مدرسه در مجموع ۳۲ کلاس درس دارد که ۱۲ کلاس در دو طبقه ضلع شرقی و به همان اندازه در ضلع غربی و ۸ کلاس در دو طبقه ضلع شمالی واقع شده‌اند. در ضلع جنوبی ساختمان سالن‌های نمایش و غذاخوری قرار گرفته است. سالن نمایش ۱۳ × ۲۷ متر مربع بزرگ‌ترین فضای سرپوشیده در مجموعه دارالفنون است. ابعاد سالن غذاخوری دومین فضای سرپوشیده به طول و عرض ۱۳×۱۹ متر مربع می‌باشد. سقف این دو فضای بزرگ با الوار قطور چوبی و بست‌های آهنی و پیچ و مهره‌ای پوشیده است. البته در سال‌های اخیر با مجوز میراث فرهنگی خرابی فلزی نیز اضافه شده است. گفتنی است که دو سقف ۳۵۰ و ۲۵۰ متری این سالن‌ها ستون ندارند.

ضلع شرقی ساختمان: ساختمانی است که به عنوان اولین آموزشگاه بهداری در دو طبقه به مساحت ۵۰۰ متر در سال ۱۳۱۴ شمسی بنا شده و اکنون ساختمان اداری و کتابخانه دارالفنون در آن قرار گرفته است. در ضلع شمال شرقی بنا و متصل به ساختمان ورودی مدرسه ساختمان دو طبقه‌ای وجود دارد. این ساختمان در دهه ۱۳۴۰ شمسی با اتصال به اتاق شمالی ورودی به عنوان آزمایشگاه ساخته شد و هم اینک، قسمتی از آن سرایداری و قسمتی دیگر بخش اداری است.

ضلع شمالی ساختمان: ساختمانی که در این قسمت قرار دارد، پیش از این با عنوان «باشگاه ورزشی ورزشی ورزنده» مورد استفاده قرار می‌گرفت. در سال ۱۳۸۵ در مقابل این ساختمان سایبانی ساخته شد که ترکیب کلی آن با معماری مجموعه هماهنگی ندارد. بنای مدرسه که ظاهراً متعلق به دوره قاجار است، در زمان بازسازی مدرسه توسط مارکوف دست نخورده باقی‌ماند. در دهه ۱۳۲۰ یا ۱۳۳۰ مدرسه تخریب و بخشی از ضلع شمالی خارجی آن بدون توجه به الگوی نما سازی اولیه بنا، دوباره نماسازی شد.

همچنین در سال ۱۳۰۸ شمسی به دستور وزیر معارف وقت بخشی از زمین شمالی دارالفنون، که قبلاً مدرسه موزیک بود، به وزارت پست و تلگراف واگذار شد که هم اینک ساختمان بلندی است در میدان امام خمینی. x بخشی از محدوده جنوب غربی مدرسه نیز در اوایل دهه ۱۳۶۰ شمسی به طرح توسعه «مسجد ربانی» اختصاص می‌یابد.